

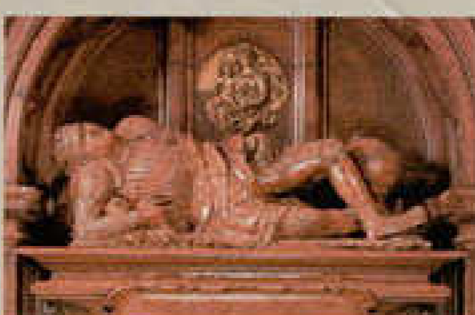
ІЛЮСТРАВАНАЯ ГІСТОРЫЯ

КРАІНА БЕЛАРУСЬ

Тэкст Уладзіміра Арлова
Мастак Зьміцер Герасімовіч

ІЛЮСТРАВАНАЯ ГІСТОРЫЯ

КРАІНА БЕЛАРУСЬ

Тэкст Уладзіміра Арлова
Мастак Зьміцер Герасімовіч

Рэцэнзенты:
доктар гістарычных навук Анатоль Грыцкевіч
доктар гістарычных навук Георгі Штыхаў

Удзел у падборы ілюстрацый і кансультацыі
Алеся Белага

Рэдактар Зьміцер Санько
Карэктар Яніна Марціновіч

Друкарня «NEOGRAFIA», Martin, Slovakia

ANGLOPROJECT CORPORATION LIMITED

Выданню спрыялі:
Нацыянальная бібліятэка Рэспублікі Беларусь
Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі
Нацыянальны мастацкі музей Беларусі
Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва
Музей беларускага кнігадрукавання

Займальная і даступная для чытача любога ўзросту,
гэтая кніга ўводзіць у свет нашай мінуўшчыны
ад найстаражытнейшых часоў да пачатку XX стагоддзя.
На яе старонках вы сустрэнецеся
з выдатнымі гістарычнымі асобамі,
даведаецеся пра жыццё і побыт, вайсковыя перамогі
і культурныя дасягненні беларусаў у розныя эпохі.
У кнізе змешчаныя блізу дзвюх тысяч ілюстрацый,
у тым ліку унікальныя летапісныя мініяцюры, сярэднявечныя гравюры,
рэдкія фотаздымкі. Шмат якія ілюстрацыі беларускаму чытачу
дагэтуль былі невядомыя.
Гісторыя нашай краіны разглядаецца як частка
агульнаеўрапейскага руху цывілізацыі.

Змест

ДА З'ЯЎЛЕННЯ ЧАЛАВЕКА

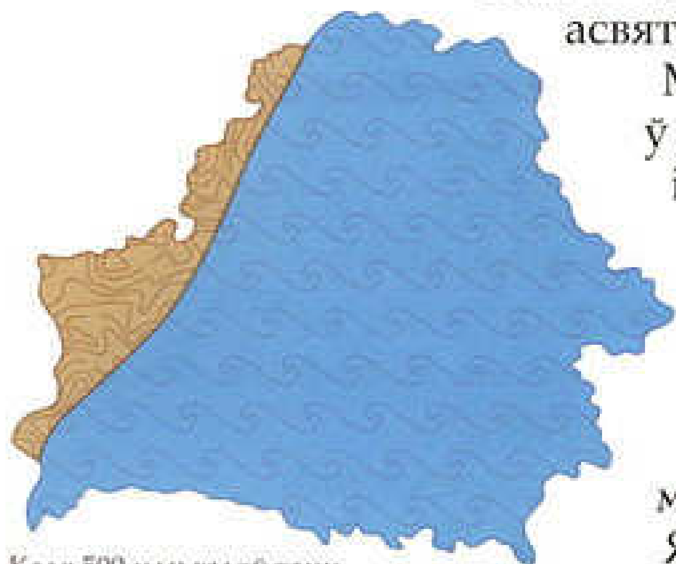

Выкапнёвая папараць з старажытных каменнавугальных балотаў

Болей як паўмільярда гадоў таму ўсю тэрыторыю нашай сённяшняй краіны займалі горы. Асобныя іх вяршыні дасягалі некалькіх кіламетраў, не саступаючы сваёй вышынёй сучаснаму Манблану. Горныя хрыбты часта скаланаліся ад землятрусаў, а суровыя каменныя краявіды ўначы асвятляліся вогненнымі «шапкамі» вулканаў.

Міналі мільёны гадоў. Вада і вецер пакрысе ператваралі горы ў безжыццёвыя пустэльні. На сушу наступала мора, у якім ужо існавала жыццё. З'явіліся і прымітыўныя рыбы.

Прыблізна 500 мільёнаў гадоў таму большая частка цяперашняй Беларусі была марскім дном. Сушаю заставалася толькі яе паўночна-заходняя ўскраіна – пазбаўленая жыцця камяністая раўніна. Той перыяд гісторыі Зямлі называецца палеазойскай эрай, або, у перакладзе са старажытнагрэцкай мовы, эрай «старажытнага жыцця».

Каля 500 млн гадоў таму большасць сучаснай тэрыторыі Беларусі займала мора. Толькі яе паўночна-заходняя ўскраіна заставалася сушай, дзе распасціралася безжыццёвая камяністая раўніна

Яшчэ праз некалькі дзесяткаў мільёнаў гадоў зямная кара зрабілася спакайнейшаю, а марскія берагі сталі больш трывалымі. У тым часе большую частку тэрыторыі Беларусі займала раўніна. На яе прыморскім узбярэжжы ўжо буяла расліннасць, якая давала прытулак земнаводным істотам – амфібіям.

Блізу 225 мільёнаў гадоў назад пачаўся вельмі важны ў развіцці жывёльнага свету перыяд, які называецца мезазойскай эрай, або эрай «сярэдняга жыцця». Мора то адступала, то зноў наступала, а ў трапічных лясах, што пакрывалі нашу зямлю, панавалі самыя разнастайныя памерамі, выглядам і звычкамі яшчары і дыназаўры.

Каля 50–45 млн гадоў таму сучасная тэрыторыя Беларусі яшчэ была прыморскім краем з субтрапічнымі лясамі і над прыбярэжнымі пясчанымі пляжамі ўзлымаліся пальмы. Пазней мора назаўсёды пакінула нашыя землі

Расліны і жывёлы свет старажытнага мора

Але сярод іх ужо трапляліся першыя птушкі і млекакормячыя – сысуны, якія нараджалі сваіх дзіцянят жывымі.

Гэтая амфібія была адным з безлічы «крокаў» у эвалюцыі зямной фауны ад рыбаў да чалавекападобных малпаў

Сміладэксіс, які жыў 50 млн гадоў таму, крыху нагадваў сучаснага лемура

Найстаражытнейшая зямная птушка археаптэрыкс. Памерамі прыкладна з голуба, ён меў на крылах па тры дадатковыя пальцы

Адным з першых вядомых навуцы драпежных дыназаўраў быў Coelophysis baurias. Такія трохметровыя хуткія і пражэрлівыя стварэнні панавалі на нашай планеце каля 200 млн гадоў таму

Пад канец мезазойскай эры вельмі хутка вымерлі амаль усе яшчары. Зніклі таксама шмат якія віды іншых жывёлаў і раслін. Вучоныя лічаць, што прычынаю гэтага магло стаць сутыкненне Зямлі з іншым нябесным целам або яшчэ нейкая касмічная катастрофа, якая рэзка змяніла клімат.

За 70 мільёнаў гадоў да нашых дзён на змену мезазойскай эры прыйшла кайназойская, што ў перакладзе значыць эра «новага жыцця». Яна доўжыцца і сёння.

Прыкладна 45 мільёнаў гадоў таму мора назаўсёды пакінула тэрыторыю Беларусі. Разам з марскімі хвалямі адышоў у мінулае і субтрапічны клімат. У больш халодным клімаце на месцы былых трапічных і субтрапічных зараснікаў падняліся шыракалісцёвыя і іглiцава-шыракалісцёвыя лясы.

Каля 2 мільёнаў гадоў таму на Зямлі з'явіліся першыя людзі. Здарылася гэта далёка ад Беларусі, у цяплейшых і прыдатнейшых для жыцця мясцінах. Але авалоданне агнём, уменне майстраваць сховы ад холаду і прыкрываць звярынымі шкурамі цела дазволілі людзям пакідаць тропікі і субтропікі і перасяляцца ў халаднейшыя часткі планеты.

Пры канцы палеазойскай эры зямную паверхню пакрывалі гіганцкія папараці, хвашчы і дзераза

Зуб тыраназаўра быў для звера ідэальнай паляўнічай прыладай

ПЕРШЫЯ ЖЫХАРЫ НАШАЙ ЗЯМЛІ

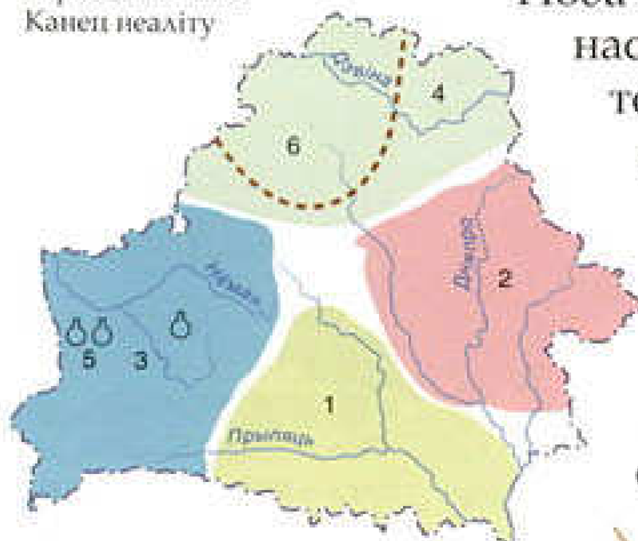
Крамянёвы зрэзань (наканечнік) дзіды, знойдзены на Берасцейшчыне. Канец неаліту

Каля 4–5 млн гадоў таму на Зямлі з'явіліся аўстралапітэкі, найбольш прымітыўны від чалавека

Мільён гадоў таму на Зямлі надышла эпоха вялікіх зледзяненняў. У выніку яе на тэрыторыі Беларусі адбыліся значныя змены ў жывёльным і раслінным свеце. Лясы зрабіліся пераважна іглічавымі, а сярод звяроў з'явіліся мядзведзі, ваўкі, ласі, дзікія быкі і коні. Побач з імі яшчэ вадзіліся жывёліны ранейшага часу – насарогі, сланы і мастадонты. Але шанец выжыць мелі толькі тыя віды, якія здолелі прыстасавацца да холаду, пакрыўшыся густой і даўгой поўсцю.

Апошняе зледзяненне пачалося 90 тысяч гадоў назад. Месца мяшаных іглічава-лісцёвых лясоў заняла тайга, а потым і тундра. Найбуйнейшымі звярамі на гэтых халодных прасторах сталі маманты і валасатыя насарогі.

Карта рассялення на тэрыторыі Беларусі неалітычных плямёнаў розных культур:
1 – дняпроўска-данецкай;
2 – верхнедняпроўскай;
3 – нёманскай;
4 – нарвенскай;
5 – шарападобных амфар;
6 – грабянёва-ямкавай

Так выглядалі першыя жыхары нашай зямлі – неандэртальцы

Жытло першабытнага чалавека

Наскальны малюнак з ваколіцаў Анежскага возера

Стаянкі краманьёнцаў археолагі адкрылі пад шматметровым пластом пяску недалёка ад вёсак Юравічы цяперашняга Калінкавіцкага і Бердыж Чачэрскага раёнаў.

Сляды першых людзей на абшары сучаснай Беларусі з'явіліся 100 тысяч гадоў назад. Гэта былі так званыя неандэртальцы.

Шлях да сучаснага чалавека быў яшчэ бясконца доўгі

ХРАНАЛОГІЯ

100 тыс. гадоў таму. –	На тэрыторыі Беларусі з'явіліся першыя людзі.
100–5 тыс. гадоў таму. –	Каменны век.
25 тыс. гадоў таму. –	Найбольш старажытныя стаянкі чалавека на сучаснай тэрыторыі нашай краіны.

Будан з костак маманта

Старажытнае жытло з жэрдак, абцягнутых скурамі

Жанчына збірае мёд. Наскальны малюнак. Гішпанія

Неандэртальцы, якія за 100 – 40 тысяч гадоў да нас засялялі Еўропу, яшчэ вельмі адрозніваліся ад сённяшняга чалавека, аднак ужо ўмелі смажыць на вогнішчы мяса, будаваць прымітыўнае жытло, рабіць неабходныя прылады працы і зброю. Асноўным матэрыялам для вырабу таго, чым секлі дрэва, капалі зямлю, забівалі дзічыну, быў камень. Таму тая старажытная эпоха і названая каменным векам.

Стаянка неандэртальцаў

Зрэзань стралы з неалітычнай стаянкі Асавец. Бешанковіцкі раён

Карта першапачатковага засялення сучаснай тэрыторыі Беларусі:
1–4 – месцазнаходжанні крамянёвых вырабаў неандэртальскага чалавека; а,б – Юравіцкая і Бердыжская познепалеалітычныя стаянкі.
На поўначы Беларусі адзначана мяжа ледавіка, стрэлкі пункцірных ліній паказваюць шляхі пранікнення плямёнаў паляўнічых на паўночных аленяў

Краманьёнец-паляўнічы

Абпальванне зрэзняў на дзіды

Тагачасных паселішчаў на нашай зямлі пакуль не знойдзена. Ад неандэртальцаў тут засталіся толькі прылады з крэменю, якія археолагі знаходзілі ў беларускім Падняпроўі.

Прыкладна 40 – 35 тысяч гадоў назад неандэртальцы з невядомае дагэтуль прычыны цалкам зніклі. Іх наступнікі – краманьёнцы сваім аблічам ужо прыкметна не адрозніваліся ад сучаснага чалавека.

Такія прылады старажытны чалавек выкарыстоўваў у працы і на паляванні

Стаянка паляўнічых позняга палеаліту

Каля 25 тысяч гадоў таму крамяньёнцы прыйшлі на поўдзень Беларусі.

Прытулкам для іх служылі буданы з вялізных костак маманта і жэрдак, абцягнутых зверху скурамі. Навокал ляжала бяскрайняя халодная тундра, што змушала людзей і ўдзень і ўначы паліць вогнішчы. Галоўным заняткам было паляванне на мамантаў, а таксама на валасатых насарогаў, першабытных быкоў, коней, паўночных аленяў, мядзведзяў, ваўкоў і зайцоў. Адыходзячы на паляванне, мужчыны ўзбройваліся дзідамі з каменнымі дзюбамі-зрэзнямі.

За 12 тысяч гадоў да нашага часу, у самым канцы палеаліту, на тэрыторыі Беларусі з'явіліся плямёны паляўнічых. Гэта была трэцяя і нарэшце паспяховая спроба чалавека засяліць нашую зямлю.

Каменная ступка эпохі неаліту

Каменныя сякеры краманьёнцаў

Крамянёвыя зрэзні стрэлаў. Канец III–пачатак II тыс. да н. э. Неалітычная стаянка Асавец. Бешанковіцкі раён

Гэтыя стаянкі першых людзей, знойдзеныя на тэрыторыі Беларусі, належаць да старажытнага каменнага веку – палеаліту.

Але і другая спроба першабытных людзей засяліць абшар Беларусі завяршылася няўдачай. З поўначы працягваў няўхільна насоўвацца ледавік. 19–18 тысяч гадоў таму суцэльныя льды падступілі да тых мясцінаў, дзе цяпер стаяць гарады Горадня, Вілейка і Ворша. Стаянкі краманьёнцаў апусцелі.

На змену палеаліту прыйшоў сярэдні каменны век – мезаліт. Ледавіковы перыяд ужо закончыўся, пакінуўшы пасля сябе мноства рэк і азёраў. Клімат пацяплеў, і зямля зазеляняла тундравай раслiннасцю, засерабрылася аленевым мохам – ягелем. Маманты зніклі, а найбольш распаўсюджанымі жывёламі сталі паўночныя алені.

У перыяд мезаліту чалавек прыручыў сабаку, вынайшаў лук і стрэлы. Калі кінутая рукой самага дужага паляўнічага дзіда пралятала блізу 50 метраў, то страла даставала на некалькі сотняў метраў. Тым часам людзі пачалі займацца рыбалоўствам. Рыбу здабывалі не толькі гарпунамі, але і вудамі з касцянымі кручкамі.

У эпоху неаліту развіццё чалавечай культуры значна паскорылася. Найважнейшым дасягненнем таго часу стала з'яўленне земляробства і жывёлагадоўлі.

Людзі жылі тады родавымі супольнямі (абшчынамі), якія аб'ядноўваліся ў плямёны. У супольні існаваў падзел працы. Мужчыны хадзілі на паляванне, лавілі рыбу, выраблялі асноўныя прылады. Жаночымі заняткамі былі збіральніцтва, выраб посуду, прыгатаванне ежы і догляд дзяцей. Жанчыны захоўвалі звычаі і традыцыі роду. Яны лічыліся ў родзе галоўнымі. Калі мужчына браў шлюб, ён пераходзіў у жончыну супольню. Гэты перыяд гісторыі чалавецтва называецца матрыярхатам.

Рыбалоўныя гарпуны і гачак. Пачатак II тыс. да н. э. Стаянка Асавец

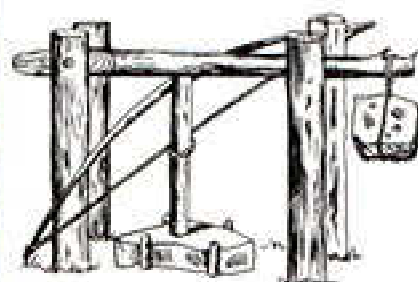

Паляўнічыя прылады з каменю

Неалітычны каменны зрэзань

6 тысяч гадоў таму пачаўся новы каменны век – неаліт. У Беларусі адкрытыя больш за 600 неалітычных стаянак. Іх жыхары дасягнулі высокага майстэрства ў паляўніцтве і рыбалоўстве. Яны навучыліся ляпіць з гліны посуд, рабіць з каменю больш дасканалыя шліфаваныя прылады працы, вынайшлі ткацтва.

Паселішча людзей новага каменнага веку

Варштат для свідравання каменю

Крыжападобная падвеска з гарадзішча Мышкоўцы. Браслаўскі раён

ЭПОХА МЕТАЛАЎ

У вялікай патрыярхальнай сям'і, якой кіраваў правадыр роду, жылі некалькі пакаленняў блізкіх сваякоў. Праца такой сям'і давала лепшы плён і ў жывёлагадоўлі, і на палетках. З'яўляліся больш і менш заможныя сем'і, а з узнікненнем маёмаснай няроўнасці нараджалася прыватная ўласнасць.

Бронзавы век

За чатыры тысячы гадоў да нас, на пачатку II тысячагоддзя да н. э., жыхары нашай зямлі навучыліся выплаўляць медзь і бронзу. Гэта азначала канец каменнага веку і адкрывала эпоху металаў.

Але меднай руды ў нетрах Беларусі не было, і таму металёвых вырабаў таго часу археолагі сустракаюць няшмат. З медзі і бронзы рабілі пераважна ўпрыгожанні, зрэзні дзідаў, нажы, сярпы. Большасць прыладаў працы і зброі па-ранейшаму заставаліся каменнымі. Крэмень на іх выраб не толькі збіралі на паверхні зямлі, але і здабывалі шахтавым спосабам. Некалькі тысяч крэменездабыўных шахтаў выкапалі нашыя прашчуры на берагах ракі Росі ў наваколлі цяперашняга пасёлка Краснасельскі, што ў Ваўкавыскім раёне. Крэмень, здабыты з кожнай такой шахты, дазваляў змайстраваць каля сотні сякер.

Бронзавая фібула з гарадзішча каля в. Малышкі. Вілейскі раён

Плямёны жывёлаводаў і земляробаў рассяліліся па ўсёй пакрытай густымі лясамі тэрыторыі Беларусі.

Тагачаснае земляробства называюць лядным. Каб падрыхтаваць зямлю да сяўбы, рабілі ляда: высякалі кавалак лесу, давалі дрэвам высахнуць, а потым іх спальвалі. Агонь знішчаў пустазелле, попел угнойваў глебу, зямля некалькі гадоў давала досыць вялікі ўраджай.

Развіццё гаспадаркі прывяло да зменаў унутры родавай супольні. Цяпер галоўная роля ў ёй перайшла да мужчын. Яны пасвілі і ахоўвалі статак, выконвалі самую цяжкую працу ў земляробстве. Мужчына стаў першым металургам. Па мужчынскай лініі пачалі весці і радавод. Матрыярхат саступаў месца патрыярхату.

Гліняны посуд сярэдзіны II тыс. да н. э. з курганнага могільніка. Рагачоўскі раён

Бронзавы зрэзань дзіды з урочышча Мышкава Гара каля Ваўкавыска

ХРАНАЛОГІЯ

Пачатак II тыс. да н. э.– VII ст. да н. э.– Бронзавы век у Беларусі.
VII ст. да н. э.– VIII ст. н. э.– Жалезны век.

Жалезны век

У VII–VI стст. да н. э. плямёны, што насялялі нашу зямлю, навучыліся здабываць і апрацоўваць жалеза. Адкрыццё жалеза азначала пераварот у гісторыі. Асноўным заняткам людзей становіцца земляробства. Хутка развіваюцца рамёствы. Больш дасканалую зброю атрымліваюць паляўнічыя. З дапамогаю жалеза лягчэй было апрацоўваць дрэва, рэзаць па косці, рабіць ліцейныя формы і ганчарны круг, калаўрот і ткацкі варштат.

За тысячы гадоў істотна змяніліся не толькі прылады працы, але і чалавечыя сялібы. Яны, як і даўней, стаялі на рачных або азёрных берагах, аднак ужо былі абкружаныя ровам і валам.
Вал умацоўвалі высокім частаколам з бярвення. Такое паселішча называлася гарадзішчам.

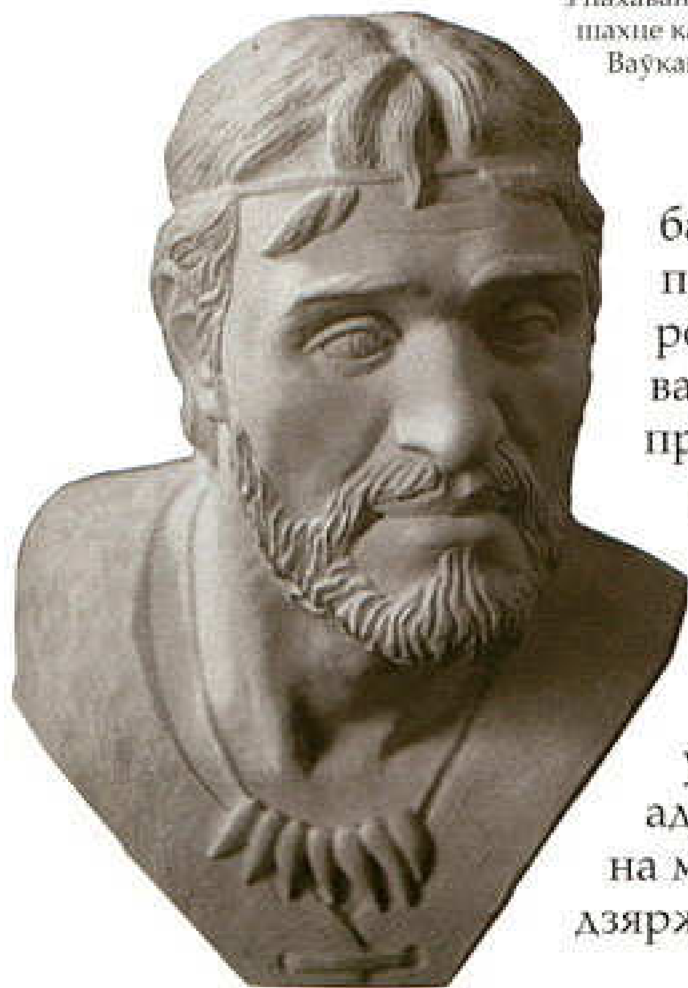

Упрыгожанні бронзавага веку. Бранзалеты, фібулы і кольцы могільніка паблізу в. Чаплін. Лоеўскі раён

Ад ляднага земляробства людзі пераходзілі да ворнага. Яны сеялі жыта, пшаніцу, ячмень, проса, лён, боб і гарох. А вось смаку бульбы не ведалі. Бульба з'явіцца ў Беларусі яшчэ вельмі няскора – толькі ў першай палове XVIII ст.

Старажытны шахцёр. Рэканструкцыя па чэрапе з пахавання ў крэменездабыўнай шахце каля пасёлка Краснасельскі Ваўкавыскага раёна. II тыс. да н. э.

За сценамі гарадзішчаў іх жыхары бараніліся ад ворагаў, бо ў жалезным веку пачасціліся сутычкі паміж асобнымі родамі і плямёнамі. Але людзі не толькі ваявалі. Паміж плямёнамі ішоў абмен прадуктамі і раменнымі вырабамі. Такі абмен называюць натуральным, бо ён адбываўся без грошай.

Маёмасная няроўнасць працягвала расці. Старшыні роду, правадыры вайсковых дружын, жрацы-вешчуны ўзбагачаліся. Жыццё супольнямі адыходзіла ў мінулае. Нашы продкі стаялі на мяжы новага часу, калі ўзнікнуць першыя дзяржавы.

Скроневая падвеска, знойдзеная ў Гарадоцкім раёне

РЭЛІГІЯ І МАСТАЦТВА СТАРАЖЫТНЫХ ЛЮДЗЕЙ

Бронзавая фібула, якая выкарыстоўвалася ў паганскіх абрадах. З археалагічных раскопак у в. Тайманава. Быхаўскі раён

Ужо неандэртальцы верылі ў замагільнае існаванне, бо хавалі сваіх нябожчыкаў з магічнымі рытуаламі. Паступова сфармавалася складаная сістэма веры ў розныя звышнатуральныя сілы – душы і духаў, якіх можна залагодзіць ахвярамі-падарункамі, замовамі і абрадамі.

Гэтыя караліз марскіх ракавінак аздаблялі шыю прыгажуні, якая жыла на нашай зямлі 20 тыс. гадоў таму

Чалавечыя пахаванні, выявы на кераміцы, статуэткі сведчаць, што найважнейшае месца ў вераваннях старажытных людзей належала культу продкаў. Славутых суродзічаў, якія вызначыліся ў зямным жыцці, прызнавалі духамі-ахоўнікамі роду або цэлага племя.

Свой радавод людзі, жывучы ў еднасці з прыродаю, выводзілі ад жывёл. Археалагічныя знаходкі разам з пазнейшымі казкамі, легендамі і паданнямі дазваляюць меркаваць, што ў нашых далёкіх продкаў такімі жывёламі маглі лічыцца ласі, мядзведзі, качкі, буслы. Магічная сіла надавалася крыніцам, асобным камяням і дрэвам, а таксама звярыным зубам і выразаным з косці знакам-абярогам.

Набыўшы здольнасць мысліць, першабытныя людзі пачалі імкнуцца зразумець навакольны свет і навучыцца ўплываць на яго. Гэта прывяло да ўзнікнення рэлігійных вераванняў.

Касцяной фігурцы з стаянкі Асавец, што ў Бешанковіцкім раёне, болей за 4 тыс. гадоў

Так нараджалася мастацтва

Свяцілішча ў гонар мядзведзя

Наскальны малюнак ведзьмара ў масцы

Вырабы з косці і рогу жыхары Беларусі аздаблялі арнаментам яшчэ ў эпоху палеаліту.

Ужо ў познім палеаліце краманьёнцы пакрывалі вырабы з мамантавых біўняў прыгожымі суладнымі кампазіцыямі з квадратаў, ромбаў, трох- і шасцікутнікаў ды іншых арнаментальных элементаў. У неаліце арнаментамі, у кожным з якіх быў зашыфраваны свой магічны сэнс, людзі аздаблялі гліняны посуд. Развіццё земляробства, звязанага з жыццядайнай сілаю сонца і агню, прынесла ў арнамент іх сімвалы – кругі, крыжы і свастыкі.

У бронзавым веку пашырыліся выявы трохкутнікаў, якія былі ўвасабленнем плоднасці.

Твор старажытнага скульптара з стаянкі Асавец

Найстаражытнейшай праявацю мастацкай творчасці быў геаметрычны арнамент.

Касцяная фігурка змяі. Неаліт

Керамічны аскепак з антрапаморфнаю выявай

Гэтым посудам нашы далёкія продкі карысталіся 3,5 тыс. гадоў таму. Знаходкі, зробленыя каля вёсак Трасцяніца Камянецкага раёна і Рудня-Шлягіна Веткаўскага раёна

Пры канцы эпохі палеаліту чалавек навучыўся ствараць, пераважна з косці, скульптуркі людзей і жывёл. У статуэтках коней, мамантаў, дзікіх быкоў тагачасныя мастакі нярэдка дасягалі высокага майстэрства. Асабліва ўражваюць скульптурныя выявы жанчын. Іх захоўвалі ў адмысловых схованках каля агменю, што адлюстроўвала галоўную ролю жанчыны-маці ў родзе. З позняга неаліту і бронзавага веку да нас дайшлі скульптуркі мужчын, якія археолагі часцей знаходзяць на поўначы Беларусі. Гэтыя выявы ўвасаблялі духаў-ахоўнікаў, але мастакі надзялялі іх рысамі сваіх супляменнікаў.

Вялікую ўвагу першабытныя людзі аддавалі аздабленню вопраткі і цела. Мужчыны і жанчыны насілі разнастайныя караліі з зубоў жывёл і чалавека, з касцяных пласткоў, рыбіных хрыбетак. З канца неаліту на абшары Беларусі пашыраліся пацеркі ды іншая аздоба з бурштыну. Упрыгожаннямі чалавек ужо тады імкнуўся падкрэсліць сваю індывідуальнасць і становішча ў грамадстве.